

Dracmes i divisors ibèrics inèdits en una troballa a la Ribera d'Ebre

M. CRUSAFONT I SABATER

Ja fa més de trenta anys que disposem de la informació que donarem d'aquesta troballa. No ens decidíem a publicar-la, malgrat el seu elevat interès, perquè sabem que el total de peces aplegades fou de quaranta-una i només poguérem estudiar-ne trenta-dues. El posseïdor de la informació, un antic col·leccionista tarragoní, va adquirir les trenta-dues peces de primera mà a un pagès que les havia trobat casualment, més o menys agrupades, llaurant un camp prop del riu Ebre i, segons sembla, dins la comarca de la Ribera d'Ebre. Altres dos acompanyants seus, però, es quedaren, respectivament, tres i sis peces, i el nostre informador, a instància nostra, ens havia promès moltes vegades que intentaria aclarir de quines monedes es tractava. Mort ja de temps enrere el nostre comunicant i dispersada la seva col·lecció, tenim ara ben poques probabilitats de completar les dades que ens manquen i és per això que, finalment, ens decidim a donar a conèixer la part de la troballa que varem poder estudiar. Ens hem d'excusar que no érem llavors encara prou pràctics en la fotografia de monedes i, per aquest fet, algunes peces es veuen un xic desenfocades. Amb tot, les descripcions s'han pogut completar bé gràcies a les anotacions que varem fer al seu moment.

El conjunt que varem poder estudiar contenia divuit dracmes ibèriques i catorze divisors. De la part no estudiada només en sabem el següent: tres monedes més eren grans i de plata, probablement, doncs, dracmes ibèriques; dues altres eren denaris romans republicans. Hi havia també un quinari romà, un òbol amb llegenda ibèrica KUM, semblant a d'altres dos que descriurem, i un darrer divisor del tipus de la roda d'imitació massaliota amb M-A-creixent, semblant també a un altre que descriurem.

Sap molt de greu no poder donar més informació dels denaris i del quinari, que

ens podrien aportar interessants dades cronològiques, però això és tot el que en sabem. Pel que fa al lloc de la troballa, la breu descripció que en varem poder obtenir ens permet descartar els poblats ibèrics, generalment encimbellats, que coneixem en aquesta zona. Podem, però, anotar que els tipus presents a la troballa són força concordants amb els de les troballes d'aquesta regió.

La composició completa del tresor seria, doncs:

- 1 dracma d'imitació emporitana i llegenda EMPORITON.
  - 1 dracma de cap viril, símbol llop i llegenda ILTIRTAR.
  - 5 dracmes de símbol llop i llegenda ILTIRTAR.
  - 1 dracma de símbol llop i llegenda ...LKABI, inèdita.
  - 1 dracma de símbol llop i llegenda no visible.
  - 2 dracmes de llegenda KUM, una amb símbol dofí.
  - 1 dracma amb llegenda MKU.
  - 2 dracmes amb llegenda KERTEKUNTE.
  - 1 dracma amb llegenda SOTIARNAN, inèdita.
  - 4 dracmes anepígrafes o de llegenda no visible.
  - 3 dracmes de les quals no tenim informació.
  - 2 denaris romans republicans de famílies.
  - 1 quinari romà.
  - 1 divisor de Massàlia de la roda amb M-A.
  - 2 divisors del llop en un semicercle del revers.
  - 1 divisor amb lletra omega partida.
  - 3 divisors de model massaliota i llegenda KUM, inèdits.
  - 6 divisors del tipus de la roda, quatre inèdits.
  - 3 divisors amb creixent en un semicercle, dos inèdits.
-
- 41 monedes en total

Per poder fer coherents les quantitats indicades del nombre de peces inèdites cal tenir en compte que algunes monedes són presents a la troballa en dos (dos casos) o tres (un cas) exemplars.

La troballa ens aporta, pel que fa a les dracmes, un nou exemplar dels rars tipus amb cap viril d'Iltirta, diferents nous encunyats per a models ja coneguts i les dues llegendes inèdites ...LKABI i SOTIARNAN. Aquesta darrera hem as-sajat d'assimilar-la al tipus amb lectura SOTIAOI, núm. 291-293 de Villaron-ga,¹ però ho hem descartat perquè les dues N finals són molt clares i, d'altra banda, es veu bé que hi ha una lletra més. En canvi, les lletres A, R i A finals són de mal llegir.

1. Totes les referències a Villaronga o bé en la forma abreujada Vill- en el catàleg corresponen al llibre L. VIL-LARONGA, *Les dracmes ibèriques i llurs divisors*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics, 1998.

Pel que fa als divisors, cal remarcar especialment els tres exemplars amb llegenda KUM, que ens aporten el divisor de la dracma amb aquesta mateixa llegenda, que també apareix representada a la troballa. Hi ha també altres formes inèdites en les ja nombroses varietats del tipus de la roda d'inspiració massaliota i amb diferents elements en els tres o quatre espais.

Vegem ara el catàleg detallat del material:

- 1 Dracma d'imitació emporitana amb llegenda EMPORITON.AR
(no s'ha pogut estudiar).
- 2 Dracma de cap viril. Iltirta. Símbol llop. AR.
a/ Cap viril a la dreta.
r/ Pegàs de cap modificat. A sota, llop i ...LTI...-R.
La R separada i situada sobre les potes del cavall.
Pes: 4,59 g Ø: 19 mm Villaronga-196
Els encunys d'anvers i revers són, molt probablement, els mateixos que els de Villaronga-196. Al revers, en concret, es veu una línia que va des de la R ibèrica final fins a la vora de la peça en tots dos exemplars.
- 3 Dracma d'Iltirta. Símbol llop. AR.
a/ Cap d'Aretusa a la dreta, voltat de tres dofins.
r/ Pegàs de cap modificat a la dreta. A sota, llop i
ILTIR...-R. La R separada com abans.
Pes: 4,85 g Ø: 17 mm Vill. grup 5.4
L'encuny de l'anvers és igual que el de les núm. 4 i 5 que segueixen i no el trobem a Villaronga. L'arrecada és alta com al grup 212-216, però el pentinat és diferent.
- 4 Dracma d'Iltirta. Símbol llop. AR.
a/ Mateix encuny que l'anterior
r/ Pegàs de cap modificat a la dreta. A sota, llop i: ILTIRTA(R)
Pes: 4,74 g Ø: 19,8 mm Vill. grup 5.4
- 5 Dracma d'Iltirta. Símbol llop. AR.
a/ Mateix encuny que l'anterior.
r/ Pegàs com abans i ILTIRTAR en traços molt fins.
Pes: 4,40 g Ø: 18,5 mm Vill. grup 5.4
- 6 Dracma d'Iltirta. Símbol llop. AR.
a/ Cap d'Aretusa a la dreta, voltat de tres dofins.
r/ Pegàs com abans i ILTIRTA-R.

Pes: 4,80 g Ø: 17,5 mm Villaronga 197/210

L'encuny de l'anvers és igual que el núm. 1 del grup 5.4, és a dir, el dels exemplars 197-210. El revers és, però, nou, com és visible per la forma clarament triangular de la R ibèrica final i la seva disposició desplaçada sobre les potes del cavall.

7 Dracma d'Iltirta. Símbol llop. AR.

a/ Cap d'Aretusa a la dreta voltat de tres dofins.

r/ Pegàs com abans i ILTI..., les IL gairebé imperceptibles.

Pes: 4,66 g Ø: 18 mm Vill. grup 5.4

Correspon al grup de cap gran, encunys 3 a 6 i s'aproxima molt a l'encuny 3 de Villaronga (núm. 212-218).

8 Dracma de taller desconegut. Símbol llop. AR.

a/ Cap d'Aretusa a la dreta voltat de tres dofins.

r/ Pegàs de cap modificat, a la dreta. A sota, llop i: ...LKABI.

Pes: 3,80 g Ø: 17,5 mm Inèdita

Tot i que la lectura és parcial i insegura pel que fa a la segona lletra, la part visible no coincideix amb cap de les dracmes conegudes. Tampoc trobem en cap altra peça l'encuny de l'anvers.

9 Dracma de llegenda no visible. Símbol llop. AR.

a/ Cap d'Aretusa a la dreta, d'estil tosc.

r/ Pegàs de cap modificat, a la dreta. A sota, llop.

Pes: 4,96 g Ø: 19 mm —

10 Dracma amb llegenda KUM. Símbol dofí. AR.

a/ Cap d'Aretusa a la dreta voltat de tres dofins.

r/ Pegàs de cap modificat a la dreta. A sota, dofí i llegenda KUM, en caràcters ibèrics.

Pes: 4,64 g Ø: 19 mm Villaronga-370

Correspon al grup 9.3 i al tipus 370, però és de diferents encunys.

11 Dracma amb llegenda KUM. Sense símbol. AR.

a/ Cap d'Aretusa a la dreta voltat de tres dofins.

r/ Pegàs de cap modificat a la dreta. A sota, KUM, amb punt central sobre la KU.

Pes: 4,70 g Ø: 19 mm Vill. grup 9.4

L'anvers s'apropa molt a l'encuny de l'exemplar 373, però no es pot assegurar que sigui el mateix per la deficient conservació. El revers és, però, diferent de tots els d'aquest grup de Villaronga, és a dir, de les 371-374.

2

3

4

5

6

- 12 Dracma amb llegenda MKU. Sense símbol. AR.
a/ Cap d'Aretusa a la dreta, voltat de tres dofins.
r/ Pegàs de cap modificat, a la dreta. A sota, MKU.
La lletra ibèrica KU amb un punt al mig.
Pes: 4,62 g Ø:18 mm Vill. grup 9.5
Tant l'anvers com el revers semblen ésser dels encunys 4 de Villaronga corresponents als exemplars 375-377.

- 13 Dracma amb llegenda KERTEKUNTE. Sense símbol. AR.
a/ Cap d'Aretusa a la dreta voltat de tres dofins.
r/ Pegàs de cap modificat a la dreta. A sota KERTEKUNTE amb la TE sobre les potes del cavall.
Aquesta peça i la següent tenen els mateixos encunys i són, probablement, els encunys 4 dels exemplars 449-451 de Villaronga.

- 14 Dracma amb llegenda KERTEKUNTE. Sense símbol. AR.
a/ i r/ Dels mateixos encunys que l'anterior.
Pes: 4,70 g Ø:18 mm Vill. grup. 4.7

- 15 Dracma amb llegenda SOTIARNAN. Símbol dofí. AR.
a/ Cap d'Aretusa a la dreta, voltat de tres dofins.
r/ Pegàs de cap modificat a la dreta. A sota, dofí i llegenda ibèrica SOTIARNAN.
Es tracta de la segona dracma inèdita de la troballa. Ja hem dit que no es pot assimilar a la de lectura SOTIAOAI, núm.291-293 de Villaronga que, a més, és de símbol creixent.

- 16 Dracma anepígrafa o amb llegenda no visible. Sense símbol. AR.
a/ Cap d'Aretusa a la dreta, voltat de tres dofins.
r/ Pegàs de cap modificat, a la dreta.
Pes: 3,90 g Ø: 19,5 mm –

- 17 Dracma semblant a l'anterior. AR.
Pes: 4,19 g Ø: 18,5 mm –

- 18 Dracma semblant, però amb símbol dofí. AR.
a/ Cap d'Aretusa a la dreta, sense els dofins.
r/ Pegàs de cap modificat. Dofí a sota.
Pes: 3,98 g Ø: 18,5 mm –

7

8

9

10

11

- 19 Dracma anepígrafa. Sense símbol. AR.
 a/ Cap d'Aretusa a la dreta, voltat de tres dofins.
 r/ Pegàs de cap modificat, a la dreta.
 Pes: 3,78 g Ø: 18 mm –
 Tant en aquesta dracma com en l'anterior, l'espai sota el pegàs es suficient per poder suposar que no hi ha llegenda.
- 20,21 i 22 Possibles dracmes, que no s'han pogut estudiar.
- 23 i 24 Denaris romans que no s'han pogut estudiar.
- 25 Quinari romà que no s'ha pogut estudiar.
- 26 Divisor de Massàlia. AR.
 a/ Efigie viril a l'esquerra.
 r/ Tipus de la roda amb lletres M-A.
 Pes: 0,58 g Ø: 9 mm –
 Metrològicament s'avé amb el pes dels divisors massaliotes.
- 27 Divisor d'Iltirta. AR.
 a/ Efigie viril a la dreta.
 r/ Semicercle amb llop i dos quadrants amb llegenda ibèrica ILTIRTA, no visible, i V.
 Pes: 0,48 g Ø: 9 mm Villaronga-624
- 28 Divisor ibèric. AR.
 a/ Cap viril a la dreta i uns traços al darrere.
 r/ Semicercle amb llop i quadrants amb rosa i triangle.
 Pes: 0,52 g Ø: 9 mm Inèdit
 S'apropa a la Villaronga-630, però aquesta té els quaters de dalt canviats. D'altra banda s'hi veu bé el triangle, destruït per un forat a la peça Villaronga-630.
- 29 Divisor ibèric. AR.
 a/ Cap viril a la dreta.
 r/ Tipus de la roda amb –M-A-omega partida-4 punts-
 Pes: 0,35 g Ø: 9,5 mm Villaronga-664
 La forma de l'omega és, però, diferent de la de Villaronga. La lectura pot ésser O (a la grega) o bé BE (a la ibèrica).

- 30 Divisor ibèric. AR.
a/ Cap viril a l'esquerra.
r/ Tipus de la roda amb -M-A-KUM(ibèric)-espai buit-
Pes: 0,57 g Ø: 9,8 mm Inèdit
- 31 Divisor ibèric. AR.
a/ i r/ Dels mateixos encunys que l'anterior.
Pes: 0,51 g Ø: 10 mm Inèdit.
- 32 Divisor semblant als dos anteriors i que no s'ha pogut estudiar. L'anvers dels divisors 30 i 31 és, gairebé segur, del mateix encuny que el Villaronga-668, que té un revers diferent.
- 33 Divisor ibèric. AR.
a/ Cap viril a la dreta.
r/ Tipus de la roda amb -M-A-(espai buit) -4 punts en cairó-
Pes: 0,45 g Ø: 10,2 mm Inèdit
- 34 Divisor ibèric. AR.
a/ Cap femení a la dreta.
r/ Tipus de la roda amb -A-M-(espai buit) -4 punts en cairó-
Pes. 0,22 g Ø:9,7 mm Villaronga-678
L'encuny del revers és igual que el de Villaronga. El del revers també s'hi apropa, però no es pot assegurar per la mala conservació de l'exemplar de Villaronga. Coincideix també el pes anormalment baix; 0,25 g a l'exemplar de Villaronga.
- 35 Divisor ibèric. AR.
a/ Cap probablement femení a la dreta.
r/ Tipus de la roda amb -A-M-peduncle amb anell -4 punts en cairó-
Pes: 0,36 g Ø: 10,5 mm Inèdit
El revers s'apropa al Villaronga-677, però en el quart espai del de Villaronga hi ha un creixent.
- 36 Divisor ibèric. AR.
a/ Cap viril a la dreta.
r/ Tipus de la roda amb -A-M-creixent-espai buit-
Pes: 0,32 g Diàmetre:9,8 mm Inèdit
Semblant a Villaronga-668, pel que fa al revers, però en canvi a l'anvers el de Villaronga mira a l'esquerra.
- 37 Divisor semblant a l'anterior, que no s'ha pogut estudiar.

- 38 Divisor ibèric. AR.
 a/ Cap probablement viril a la dreta. Dibuix molt tosc.
 r/ Tipus de la roda amb –A-M-creixent-triangle-
 Pes: 0,41 g Ø: 11 mm Inèdit
 Crida l'atenció el dibuix de la testa de l'anvers, amb rulls molt irregulars que semblen omplir tota la testa. Pel que fa a la A del revers, més aviat sembla un angle recte amb una línia que surt del vèrtex. La M sembla de dibuix doblat en la part esquerra.
- 39 Divisor ibèric. AR. Té un forat.
 a/ Cap viril a l'esquerra.
 r/ Tipus amb semicercle i dos quadrants. Creixent i punt al semicercle.
 Pes: 0,54 g Ø: 10 mm Villaronga-717
 De fet, sembla diferir del Villaronga-717 per la manca de puntets als extrems de la línia de separació del semicercle i els quadrants, però aquests punts, sovint bastant petits, no sempre són perceptibles. Els encunys, si més no, són diferents.
- 40 Divisor ibèric. AR.
 a/ Cap femení a la dreta.
 r/ Tipus del semicercle i dos quadrants. Creixent i punt al semicercle i anella al primer quadrant. Hi ha un traç al segon quadrant que sembla més aviat un defecte d'encunyació.
 Pes: 0,50 g Ø: 9,9 mm Inèdit
- 41 Divisor ibèric. AR.
 a/ i r/ Dels mateixos encunys que l'anterior.
 Pes: 0,67 g Ø: 10,3 mm Inèdit
 Aquests darrers divisors s'apropen als Villaronga-704-713, pel que fa al revers, però l'anvers, en canvi, és de cap viril a la dreta en els de Villaronga.

Segons l'estudi metrològic de Villaronga, tots aquests divisors han d'ésser *tritartemorian*. Els seus pesos són, en general, coherents amb els del repertori d'aquest autor, per bé que en trobem dos casos força extrems: el nostre núm. 34, que amb 0,22 és més baix que qualsevol dels de Villaronga (0,25 el més feble) i el núm. 28 nostre, que amb 0,67 s'apropa al màxim de Villaronga que és de 0,68 g (Villaronga-631).

La troballa ens aporta, com a novetat més interessant, els divisors amb llegenda KUM, que corresponen a les dracmes amb la mateixa llegenda, però també ens dona dracmes noves i diferents varietats dels tipus de la roda i d'altres. Tot plegat fa pensar que ens manca encara molt per conèixer d'aquest sector de la moneda ibèrica, especialment pel que fa als divisors.

30

31

33

34

35

36

38

39

40

41

En un altre sentit, la presència de la llegenda KUM ara en divisors, essent també coneguda en dracmes, referma la idea que aquesta lectura es vol referir a un topònim concret. La seva presència important a la zona de la Ribera d'Ebre, ara ja amb setze peces entre dracmes i divisors, assenyala també una àrea especialment favorable per situar-hi la seca o taller emissor.

Molts són els poblats ibèrics candidats, perquè a la comarca i al seu entorn immediat se n'han detectat en diferents llocs, com ara a Capçanes, el Pinell de Brai, Batea o Tivissa entre d'altres. Núria Tarradell proposa situar aquesta seca al conegut poblat del Castellet de Banyoles de Tivissa, junt amb altres peces que porten llegendes properes o enllaçades per encunys.² D'acord amb això, tindríem que la seca del Castellet hauria emès les dracmes amb llegendes MKU, KUM, grup TIKIRSKINE i grup ETOKISA,³ sense descartar completament la hipòtesi alternativa que havia plantejat Villarronga: que el taller fos, en realitat KERTEKUNTE. Tenim, doncs, dues hipòtesis d'atribució o d'identificació per a les produccions monetaries eixides del poblat avui conegut com el Castellet de Banyoles de Tivissa. Què ens pot aportar la troballa que hem descrit en aquesta disjuntiva? De moment, hem augmentat la nòmina de peces conegudes amb KUM, MKU i KERTEKUNTE i en sabem la procedència aproximada. Això fa que s'afermi la idea que ambdós tallers han d'ésser de la regió. Per assajar de trobar un criteri de millor probabilitat, podem tabular el nombre de peces corresponents a les dues hipòtesis i veure quina de les dues té un percentatge més alt de presència a Tivissa mateix. Tenim el desglosament següent:

KUM i MKU	9 a TIVISSA 1 a Ebre-Segre 6 a Ribera d'Ebre 1 a Puig-Castellar
TIKIRSKINE(grup)	1 a TIVISSA 1 a Valèria
ETOKISA(grup)	1 a TIVISSA 1 a Écija 1 a les Encies 1 a Xest 1 a Villarúbia
KERTEKUNTE	5 a TIVISSA 1 a Ebre-Segre

2. Núria TARRADELL, «Les monedes del Castellet de Banyoles de Tivissa(Ribera d'Ebre, Catalunya). Noves troballes de les excavacions 1998-1999 i revisió de les anteriors» *Fonaments* (Catarroja, Barcelona, Palma), núm. 10/11 (2003-2004), p.245-317.

3. No entrem en la qüestió de la lectura de les formes KUM i MKU que Tarradell, seguint Hoz, suposa que calgui llegir KUTI i TIKU.

2 a Ribera d'Ebre
1 a Numància

Podem veure que el grup KUM, MKU, TIKIRSKINE-ETOKISA és present a Tivissa en onze exemplars sobre els vint-i-quatre coneguts, és a dir, en un 45,8 % dels casos, mentre que KERTEKUNTE és present a Tivissa en cinc exemplars entre els nou de procedència coneguda, és a dir, en un 55,5 % dels casos. Fins i tot, si ens limitem al grup KUM i MKU, és a dir, marginant els grups TIKIRSKINE i ETOKISA, el percentatge roman inferior al de KERTEKUNTE, ja que se situa en un 53 %. Cal tenir present, però, un altre factor. Es tracta dels volums respectius d'emissió. És evident que si una seca és molt més productiva que una altra, i més encara si són en una mateixa zona, apareixeran sempre més ben representades les monedes del taller més actiu. Aquest factor, que Villaronga anomena percentatge de presència, ens ha de permetre matisar els resultats anteriors.

La millor manera de valorar els volums de les emissions és partint dels nombres d'encunys diferents coneguts. És clar que aquest indicador és molt més estretament relacionat amb els volums d'emissió que no pas el nombre de peces que ens han arribat, que pot estar deformat en algun sentit per l'afloració d'alguna troballa selectiva.

En el cas de les dues hipòtesis plantejades, hi ha, en conjunt, 29/25 encunys, és a dir, vint-i-nou encunys d'anvers i vint-i-cinc de revers per al grup KUM, junt amb TIKIRSKINE i ETOKISA, i només 5/5 encunys per a KERTEKUNTE. Per tant, la presència de KERTEKUNTE és cinc vegades més significativa a Tivissa que no pas la de l'altre grup. Si fèiem la comparació només amb el grup KUM, aquest té 12/11 encunys i segueix essent la presència de KERTEKUNTE el doble de significativa.

Però això no és encara tot. La presència percentual de KERTEKUNTE puja a un 66 % si acceptem la hipòtesi de Villaronga,⁴ que la troballa dita d'Ebre-Segre sigui, en realitat, identificable amb Tivissa, i aventatja llavors l'altra hipòtesi, que es queda en un 48 % si prenem el conjunt de les tres llegendes i en un 58,8 % si considerem només KUM. Tenint en compte, doncs, tots dos factors l'avantatge de la hipòtesi de KERTEKUNTE per a Tivissa esdevé aclaparadora. D'altra banda la forma KERTEKUNTE és més concreta, sense formes alternatives KUM/MKU ni altres d'associades, TIKIRSKINE, ETOKISA i no precisem de fer una lectura discutible de la lletra M, passant-la a TI, per realitzar l'associació d'aquests tallers.

Tot plegat convenç, doncs, que la hipòtesi de Villaronga d'identificar Tivissa amb Kertekunte és, amb les dades actuals, la que té més bones probabilitats d'ésser certa.

4. L. VILLARONGA, *Les dracmes...* op. cit. p.16, entrada Ebre-Segre. Les dades per al recompte dels encunys les obtenim també d'aquesta obra.